

реалізації. Саме протиставлення індивідуального та суспільного знання породжує ту напругу, яку можна використати свідомо у спрямуванні суспільної енергії на досягнення індивідуального творчого успіху, змін, постійного оновлення.

Список використаних джерел:

1. Уэльбек М. Платформа / М. Уэльбек [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://freebooks.net.ua/57900-mishel-ujelbek.-platforma.html>.
2. Элиас Н. Общество индивидов [Текст] / Н. Элиас. – М. : Практис, 2001. – 336 с.

Пальшков К.Є.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін

Одеського державного університету внутрішніх справ

ДЕТЕРМІНАНТИ ПОСТКОМУНІСТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРАЇН БАЛТІЇ

Анотація

У статті розглядається вплив історико-культурного, географічного та економічного чинників на зміст посткомуністичної трансформації Естонії, Латвії та Литви. Наведені фактори визначали зміст реформ не тільки окремо, а й взаємодоповнюючи та посилюючи вплив один одного. Опорою політичних та економічних перетворень у Прибалтиці виступили державотворчий досвід та цивілізаційний доробок західноєвропейського штибу. Географічна близькість прибалтійських республік з економічним ядром Євросоюзу була посилена взаємними ринковими інтересами. Протягом періоду трансформації Естонії, Латвії та Литві вдалося позбутися прорадянських політичних практик. Замість цього, у регіоні сформоване ліберальне інституційне підґрунтя задля продовження державно-політичного розвитку демократичних шляхом. Як доказ успішної трансформації пострадянських країн Балтії варто розглядати вступ до ЄС та НАТО – оплотів демократії в Європі та світі.

Вступ

Крах комуністичного режиму по країнах Центрально-Східної Європи та СРСР у 1989–1991 рр. поклав початок складному, а інколи і вкрай суперечливому процесу посткомуністичної трансформації. Цей феномен постає як сукупність процесів та явищ, викликаних руйнуванням державності, побудованої на комуністичній ідеології, та спрямованих на демократичні зміни у суспільно-політичній сфері. Залежно від передумов та підґрунтя, наслідком трансформації можуть бути різні за якісним змістом результати [6, с. 303]. Якщо в одних державах посткомуністична трансформація супроводжується загальнонаціональним єднанням, утвердженням демократичних інституцій та набуває ознак наступності, в інших країнах вона уособлює хаотичний процес, із набуттям авторитарних рис.

Загалом гідні темпи демократизації можна спостерігати по країнах Центрально-Східної Європи, де проведення політичних та економічних реформ стало системним та послідовним. Процес трансформації іншого змісту можна спостерігати у колишніх

республіках Радянського Союзу, де серед суспільних настроїв панує розчарування у реформах та зневіра у зміни на краще. Виключенням із загальної картини на пострадянському просторі стали Естонія, Латвія та Литва.

У різних джерелах вражаюча різниця між країнами Прибалтики та іншими пострадянськими республіками у демократичних здобутках за наслідками трансформаційного періоду пояснюється різними факторами. Зокрема, йдеться про вплив історико-культурного чинника, під яким маються на увазі особливості історичного та культурного розвитку Естонії, Латвії та Литви. У контексті історико-культурного розвитку окремих наголос робиться на релігійному чиннику, що контрастно відмежовує Прибалтику від православної цивілізації. В іншому разі як перевага Естонії, Латвії та Литви розглядається географічна близькість цього регіону та ЄС, який зі свого боку проявив щире «гостинність» щодо трьох прибалтійських республік. Як окремих факторів успішної євроінтеграції Прибалтики розглядається якісний зміст проведених політичних й економічних реформ.

Історико-культурний та географічний чинники у державно-політичному розвитку країн Прибалтики

Маючи найдовші коріння державності за обсягом державотворчого досвіду, Литва істотно відрізняється від Естонії та Латвії. Їх поява стала можливою лише у минулому столітті, а кордони Великого князівства Литовського доби Середньовіччя та Відродження виходили далеко за межі сучасної Литви.

Та, навіть зважаючи на відсутність досвіду незалежності в Естонії та Латвії на їх державно-політичному розвитку, позитивно відбився цивілізаційний вплив західноєвропейських держав. Історично Латвія зазнала великого впливу з боку Німеччини, а Естонія – з боку Данії та Фінляндії. На розвитку обох країн відбився вплив Швеції.

Крім того, прибалтійські країни мають спільний історичний досвід у ХХ ст., що сприяв розвитку державотворення після відновлення незалежності у 1990–1991 рр. Так, після Першої світової війни всі три нації стояли на одному історичному перехресті, побудувавши парламентські демократії, які хоча згодом і перетворилися на помірковані авторитарні режими; всі були пов'язані долею з Росією в частині (не)залежності й емансипації; всі три існували як незалежні держави в період 1918–1940 рр.; у той час всі три реалізували ліберальну політику щодо меншин, надаючи своєрідну особистісну, нетериторіальну культурну автономію своїм більшим за чисельністю меншинам: Литва – єврейській меншині, Латвія – німецькій, а Естонія – німецькій та російській; усі три черпали сили та натхнення в своїх давніх мовах і культурах; історична пам'ять та самосприйняття кожної з трьох націй має відчутні елементи романтизму; всі три держави мали зиск від своїх емігрантів та їхньої ролі у політиці та культурі. Зокрема, з емігрантських кіл походили колишні президенти всіх трьох республік Балтії, які чимало часу провели за кордоном і повернулися до своїх країн після відновлення їхньої незалежності – Валдас Адамкус у Литві, Вайра Віке-Фрейберга в Латвії та Тоомас Гендрік Ільвес в Естонії [3].

До наведених особливостей історичного розвитку варто також додати й зауваження про менший за тривалістю деструктивний вплив комуністичного минулого на країни Прибалтики, порівняно наприклад з іншими колишніми республіками СРСР, що стали частинами Радянського Союзу раніше. Зокрема, Білорусь, Україна та Закавказзя перебували у складі СРСР з 1920 р. Протягом 1920–1930 рр. радянську владу було поширено на Центральну Азію. Прибалтика ж увійшла до складу СРСР у 1940 р.

Не враховуючи недовгого періоду НЕПу, під час свого існування комуністична влада намагалася максимально спалювати західні цивілізаційні інститути на кшталт вільного ринку та приватної власності, паралельно вихваляючи планову організацію народного господарства. Окрім економічної трансформації, 1920–1930-ті рр. стали періодом масових політичних репресій, пік яких прийшовся на 1937 р. Отже, на думку автора статті, хоча короткий період панування комуністичного режиму у Прибалтиці не можна вважати визначальною обставиною пострадянського успіху, ігнорувати вплив цієї обставини не можна.

Існує думка, що особливості історичного розвитку не можуть визначати результатів демократичних реформ, проваджуваних в авторитарній державі. Одночасно визначальну роль в успіху реформування залишають за глибиною впровадження інклюзивних інститутів, що має сприяти загальній демократизації. Як приклад наводять, зокрема, Південну та Північну Кореї, що на сьогодні являють протилежні світи, а саме: показовий капіталізм та соціалізм нижчого гатунку, які однак до розлучення не можна було розрізнити за мовою, етносом або культурою [1, с. 64–67].

Втім, на думку автора статті, вплив історико-культурного чинника на якісний зміст реформ не можна применшувати. Процеси ж демократизації Південної Кореї та Прибалтійських республік складно порівнювати. У першому випадку конструювання політичних та економічних реформ відбувалося за участі американських радників, а безпосередня реалізація відбувалася за авторитарного режиму. Затвердження демократичних інституцій у Південній Кореї відбувалося «згори».

На відміну від реалізації «південнокорейського дива», реформи у Прибалтиці початковий імпульс отримали «знизу». Історична пам'ять прибалтів зберегла як плоди цивілізаційного західного впливу, так і романтичні спогади про недавню власну незалежність. У період перебудови демократично налаштованих еліт у Прибалтиці виявилось чимало, аби швидко зорганізуватися й вимагати рішучого продовження суспільно-політичних змін, зокрема, в частині заміни радянських інституцій на демократичні.

У контексті розгляду впливу історико-культурної спадщини на державно-політичний розвиток Естонії, Латвії та Литви варто відзначити релігійний чинник, який дає змогу виділяти в межах регіону римо-католицьку Литву і лютеранські Естонію та Латвію. Римо-католицька віра, зокрема, робить Литовську державу ближчою до Центрально-Східної Європи, де Литва має тісні історичні зв'язки, зокрема, з Польщею.

Зважаючи на особливості віросповідання у Прибалтиці та звертаючись до видатної праці М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму», можна говорити про певні соціально-економічні закономірності для країн Прибалтики. Так, православ'я як консервативна релігія, що також представлена в регіоні, не приймає реформ та новацій, а отже, й не сприяє зростанню економічного доброту, сповідується найменшим числом прибалтів. Водночас лютеранство найбільше підтримує розвиток підприємницької активності, що історично сприяло розвиненню таких людських якостей, як-от: амбіційність, наполегливість, самостійність, любов до обраної праці тощо. Залишаючись найбільш прогресивною в економічному сенсі релігією, лютеранство саме по собі не може розвиватись у відриві від усталених демократичних цінностей.

Незалежно від ступеня суспільно-політичної зрілості суспільства, на шляху розбудови демократичної держави велику роль відіграють різного роду стимули.

Такими виступають обставини, що здатні не тільки мобілізувати суспільство та підштовхнути його до активних дій, а й підтримувати високий градус гуртування на шляху до мети.

У кожному окремому випадку стимули можуть мати різне вираження, проте всі вони викликають відчуття реальності досягнення бажаної мети.

Серед стимулів для розвитку подальшої демократизації, що мали пострадянські республіки Балтії, чільне місце зайняла політична та економічна інтеграція до європейської спільноти, кульмінацією чого мав бути вступ до ЄС.

Незважаючи на те, що естонці, латиші та литовці й раніше відчували себе частиною великої європейської родини, що лише мимоволі опинилася під радянською окупацією, повноцінна інституційна інтеграція декларувалася на підтвердження безальтернативного варіанту подальшого державно-політичного розвитку.

Заснування СРСР від самого початку мало штучний характер, а протиріччя економічного, політичного, культурного тощо характеру зрештою викликали його розпад. На відміну від цього, ЄС на початку 1990-х рр. видавався тією міждержавною структурою, в підґрунтя якої покладено економічний та політичний прагматизм. Водночас сприйняття ЄС виключно як прискорювача економічної та політичної інтеграції було б не неповним. ЄС реально пропонував інтегрований ринок із його атрибутами, а саме: вільне переміщення капіталів і робочої сили; доступ до фінансових ресурсів; єдина валюта тощо.

Членство в Євросоюзі здатне забезпечити певну стабільність та розвиток. Євросоюз видавався також певною точкою ідейного неповернення до недемократичного минулого із сумнівними перспективами. Вже виконання тих обов'язкових вимог, що є умовою на шляху до членства у ЄС, передбачало істотне зниження ризику втрати демократичних орієнтирів. Набуття членства в ЄС передбачало певний імпорт у національне середовище європейських демократичних цінностей, що вже тривалий час виступають мірилом та орієнтиром для багатьох європейських і світових спільнот. Як відомо, історія європейських цінностей нерозривно пов'язана з розвитком західноєвропейських спільнот. Частиною цього розвитку є багатовікова боротьба за права та свободи людини, які нині складають підґрунтя європейських цінностей. Ці цінності уявні не лише на абстрактному рівні, а й відбиваються у законодавстві ЄС, зокрема, «Хартії основних прав Європейського Союзу». У Хартії зазначено: «Усвідомлюючи своє духовне і моральне надбання, Європейський Союз ґрунтується на неподільних і загальних цінностях – гідність людини, свобода, рівність і солідарність; він спирається на принципи демократії та правової держави. Він ставить людину в основу своєї діяльності, засновуючи громадянство Європейського Союзу і створюючи простір свободи, безпеки та правосуддя» [8].

Отже, вагомим чинником демократизації та її продовження – інтеграції Прибалтики до ЄС – став географічний. При чому використання територіальної близькості мало конкретне економічне наповнення. Країни ЄС розглядали Балтію як важливий елемент, який еднав Схід та Захід, що склалося історично. Особливий інтерес викликали балтійські порти: Рига, Лієпаї, Вентспілс, Клайпеда і Таллінн, які могли ефективно компенсувати завантаженість європейських портів. Чималий потенціал для ЄС становила наземна інфраструктура Прибалтики у вигляді розвиненої мережі залізниць та автошляхів [4, с. 10–11].

На увагу заслуговує думка про визначальну роль Німеччини щодо членства Естонії, Латвії та Литви у ЄС. Незважаючи на те, що рішення ЄС, зокрема, стосовно

прийняття нових країн у свої члени приймаються шляхом консенсусу, головними залишаються позиції лідерів об'єднання – Франції та Німеччини. Остання у питанні євроінтеграції Прибалтики займала категоричну позицію, вважаючи це розширення ЄС стратегічним. Будучи одним із головних торговельних партнерів трьох республік ще за часів СРСР, Німеччина прагнула зміцнити свої позиції у постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи. У членстві в ЄС Естонії, Латвії та Литви Німеччина вбачала перспективу гарантованих ринків для експорту товарів та інвестування, а також використання порівняно дешевої робочої сили. Саме під час головування Німеччини у ЄС у 1997 р. було прийнято «Порядок денний 2000», що містив плани із включення республік Прибалтики до ЄС [5, с. 25–26].

Згідно з іншою думкою, взаємини Німеччини та пострадянських республік Балтії були набагато більш прагматичними. Білоруський дослідник В. Фрольцов дійшов висновку, що серед зовнішньополітичних інтересів ФРН Естонія, Латвія та Литва на початку 1990-х рр. зайняли периферійне положення. Якщо у 1990–1991 рр. трьом прибалтійським державам, які проголосили незалежність та боролися за міжнародне визнання, розвитку двосторонніх відносин із Німеччиною заважало небажання федерального керівництва конфліктувати з М. Горбачовим, ставлячи під загрозу процес об'єднання Німеччини, то з розпадом СРСР на перший план порядку денного було висунуто інші побоювання. Непередбачувана соціально-політична ситуація, що склалася в Росії, могла загрожувати затягуванням виведення російських військ із території ФРН. Враховуючи це, уряд Г. Коля уникав чіткої позиції по ключових для Естонії, Латвії та Литви питаннях, – строках та умовах їхнього вступу в ЄС та НАТО. Крім того, як зазначає дослідник, німецька влада постійно намагалася поєднати інтереси прибалтів із прагненням Німеччини зберегти і зміцнити добрі партнерські стосунки із Росією, перш за все, економічні.

У результаті до зміни уряду у ФРН прибалтійські країни мали певну недовіру до німецької політики у їхньому регіоні. Слабка присутність капіталу з Німеччини в економіках Латвії, Литви та Естонії порівняно з Польщею, Угорщиною та Чехією давала змогу не турбуватися у разі негативної реакції ФРН на подальше зближення прибалтів із США, країнами Скандинавії, Польщею та Україною. До 2000-х рр. федеральний уряд фактично втратив вплив на позиції трьох прибалтійських республік, які вибудовували свої політики з огляду на власне уявлення свого місця в Європі [7].

Загалом з боку ЄС інтеграційні перспективи були серйозно підтримані значними фінансовими вливаннями за програмами допомоги. Загальна сума дотацій у 1991–2001 рр. з боку ЄС через інструменти підтримки країн-кандидатів (Фаре, Іспа, Інтеррег) склала: для Латвії – 319 млн євро, Литви – 527 млн євро, Естонії – 323 млн євро. Розміри допомоги країнам Прибалтики з боку ЄС у перерахунку на душу населення були найвищими порівняно до інших держав Центральної та Східної Європи. Така ж динаміка зберігалася після вступу прибалтійських республік у ЄС.

Позитивний ефект на економіку Естонії, Латвії, та Литви справило збільшення інвестицій, які надходили з країн-членів ЄС. Загальний обсяг прямих інвестицій в економіку трьох прибалтійських республік за період 1992–2002 рр. склав 8761 млн євро. Безперечно такі капіталовкладення відіграли значну роль в економічному зростанні та зміцненні зовнішньоекономічних зв'язків держав Балтії з ЄС [4, с. 10].

З іншого боку, сприяння європейських структур не можна сприймати як виключну обставину, що визначила наперед інтеграцію Прибалтики. Як зауважує А. Аслунд, головним рушієм реформ має стати сама країна, що реформується. Кожна зі значних

реформ розпочиналася зі зміни режиму. Європейські наднаціональні інституції, будучи найважливішим міжнародним знаряддям, не можуть самі по собі виступати рушієм реформ, яким має бути уряд конкретної країни [2, с. 21].

Говорячи про високі темпи демократизації у Прибалтиці загалом, варто зазначити, що реформування не було рівномірним серед трьох пострадянських республік. Зокрема, на фоні регіону помітно виокремлювалася Естонія, внаслідок чого з'явився навіть вислів «естонське економічне диво». Аналізуючи імовірнісні детермінанти естонського успіху, Е. Ямалова, доходить висновку про первинну роль історичних і релігійних традицій, що опосередкували нерівні умови для пострадянської трансформації прибалтійських республік. Водночас дослідниця зауважує, що високі результати економічних перетворень в Естонії не можна пояснити лише віянням минулого, яке, скоріше за все, синтезувалося з факторами економічного, політичного, демографічного та географічного змісту. Якщо вплив європейської культури сприяв прозахідному вектору розвитку всіх трьох республік, то поширення етики протестантизму й індивідуальних цінностей створювало в Естонії більш проєвропейське інституційне середовище та сприяло більш легкому сприйняттю населенням норм західного суспільства. Наприклад, зважаючи на локалізацію Латвії, Литви та Естонії на політичній карті світу, Естонія поступалася першим двом, які розташовані ближче до економічного європейського центру. Крім того, морське сполучення з Естонією ускладнює сезонне обмерзання морських шляхів, тоді як сполучення з розвинутими портами Латвії та Литви є щорічним. Втім, потенціал географічного положення Естонії реалізовувався не стільки через реальні економічні зв'язки, скільки завдяки спільності культури та мови. Навіть за часів СРСР Естонія мала можливості задля збереження культурних зв'язків з європейською спільнотою. Естонці, наприклад, могли отримувати сигнали фінського телебачення, а відповідно, мали доступ до точок зору, альтернативних радянським догмам. Враховуючи географічне положення, населення Латвії та Литви не мало можливості підтримувати таку комунікацію. Отже, не просторова локалізація країни надавала переваги естонцям, а мовна та культурна близькість із фінами. У той час цю географічну особливість варто розглядати як додаткову перевагу, а не як обставину, що визначала успіх Естонії [11].

Синергія політичних та економічних перетворень у країнах Прибалтики

Як доведено економічною теорією та практикою, перехід від планових засад організації національного господарства до ринкових відносин із часом призводить до позитивних змін. Унормування приватної власності та права на зайняття підприємницькою діяльністю, цінова та торговельна лібералізація, утворення конкурентного середовища, сприяння впровадженню інновацій, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату тощо створюють умови для реалізації капіталістичної доктрини. І загалом Естонії, Латвії та Литві вдалося реалізувати наведені кроки.

Ефективному проведенню політичних та економічних реформ у країнах Прибалтики, сприяла атмосфера загальнонаціонального піднесення, що панувала у республіках із відновленням незалежності. Втім, зі звільненням від радянської влади Прибалтика відчула і тяжкі наслідки економічної кризи, що слідувала за відділенням республіканських економік від загальносоюзного народногосподарського комплексу. Тим не менш, не зважаючи на суттєве зниження ейфорії, послідовності балтійських еліт вистачило для консолідації та прагматичного продовження реформування.

Як відомо, реалізація таких невід'ємних атрибутів капіталізму, як вільні ринки, приватна власність, свобода підприємницької діяльності, конкуренція тощо, можлива лише за наявності сприятливого політичного середовища. Демократія природно обмежує діяльність уряду, зменшуючи ризики надмірної концентрації владних повноважень або їх узурпації. За таких умов, бізнес отримує певні гарантії із захисту своїх прав та капіталу. У свою чергу, демократія посилюється розвиненими конкурентними ринками. Стимулюючи людську активність та зацікавленість у співробітництві, вільні ринки посилюють середній клас як підґрунтя громадянського суспільства. Втім, саме демократичні зміни у політичній сфері мали передувати запровадженню ринкових реформ.

Серед необхідних політичних перетворень, які мали спрямувати Естонію, Латвію та Литву, у бік продовження розвитку демократії, чільне місце посідала необхідність у розбудові парламентаризму. На теренах колишнього СРСР це означало відхід від монополії КПРС у бік багатопартійності, легалізацію опозиції, перехід до вільних конкурентних виборів, глибоку реалізацію принципу партійного та ідеологічного плюралізму тощо.

Від моменту відновлення незалежності по країнах Прибалтики стрімко утворювалось інституційне підґрунтя для реалізації багатопартійності та парламентаризму. На відміну від більшості пострадянських республік, що, закріпивши президентські або президентсько-парламентські форми державного правління, віддали інституційну першість голові держави, прибалтійські країни використали західноєвропейський досвід та унормували визначальну роль за національними парламентами.

Визначальних змін у пострадянських країнах Балтії зазнало і законодавство, що регулювало порядок утворення партій та їхньої участі у виборах. На підтримку розвитку парламентаризму в Естонії та Латвії було впроваджено пропорційну, а у Литві – змішану систему виборів. Внесені зміни сприяли виникненню нових партій та через це більшій кристалізації та поляризації партійних систем. І, хоча інколи законодавчі новаторства призводили до надмірної роздрібненості партійного поля, природна конкуренція згодом впорядковувала мережу партій.

Вагомою ознакою прибалтійських реформ стало гармонійне поєднання їх політичної та економічної складової частин, наслідком чого стало поступове зміцнення національних економік. Однак економічний підйом, що мав би загальний сприятливий ефект для суспільства, не став би благом для тієї групи, що до моменту реформ займала монопольне становище в політиці та економіці. За часів СРСР у Прибалтиці, як і по інших радянських республіках, такою групою була комуністична номенклатура. Навіть за відсутності інституту приватної власності, який би значно полегшував наступність у цьому привілейованому класі, номенклатура лишалась закритим прошарком для більшості населення й максимально концентрувала владні повноваження в усіх сферах державно-політичного життя.

Унаслідок природного розвитку капіталістичних відносин, що передбачався з переходом до ринкової економіки західноєвропейського зразка, в Естонії, Латвії та Литві природно виникали б потужні приватні корпорації. І такі вільні у своєму розвитку, творчості та використанні інновацій гравці ринку становили б реальну небезпеку для державного сектора економіки. Крім того, баланс на користь приватного сектора мала б остаточно змінити приватизація державних фондів.

Отже, обрання демократичного вектора розвитку не було вигідним усьому прибалтійському істеблішменту. Ортодоксальна комуністична номенклатура

виступала за збереження радянського шляху розвитку, не бажаючи поступитися своїм впливом та повноваженнями. Втім, будь-який тиск із боку влади або намагання взяти під жорсткий контроль ліберальні перетворення зрештою спотворюють реалізацію капіталістичної доктрини. Отже, впровадження політичних та економічних реформ вимагало не лише економічного розрахунку, а й наявності політичної волі еліт та цивілізаційної зрілості суспільства.

І в цьому контексті успіху реформування сприяло глибоке ментальне відторгнення спадку комуністичного минулого. По усіх трьох пострадянських республіках Балтії було реалізовано різного ступеня глибини процедури люстрації, що сприяли очищенню влади від найбільш ортодоксальної частини комуністичної номенклатури. Наприклад, у Латвії кандидати у депутати мають відмежуватися від радянського минулого і, якщо вони раніше співпрацювали зі службами безпеки, розвідки або контррозвідки СРСР, Латвійської РСР або іноземної країни; після 13 січня 1991 р. були активними членами КПРС (КП Латвії), міжнародного фронту робітників Латвійської РСР, Об'єднаної ради робочих організацій, Організацій ветеранів війни та праці, вселатвійського комітету порятунку або його регіональних організацій, то відповідно до ст. 5 Закону про вибори до Саєму від 6 червня 1995 р. з подальшими змінами, вони не можуть бути внесені до списків кандидатів [10, с. 84].

Однак головним фактором у попередженні рецидиву тоталітаризму стала майже повна втрата довіри до тих, хто лишився вірним марксистсько-ленінській доктрині. Відповідні суспільні настрої фактично унеможливили будь-які дискусії щодо реанімації радянського шляху розвитку або запозичення окремих політичних практик із комуністичного минулого. Та ж частина номенклатури, що віднайшла себе під дахом нових політичних об'єднань, зокрема соціал-демократичного штибу, загалом сприйняла та підтримала рух у бік європейських цінностей.

Серед усієї низки ліберальних економічних реформ, що варто було провести, окремо треба відзначити приватизацію, яка передбачала роздержавлення національних господарчих фондів з одночасним утвердженням приватної власності, яка, як відомо, є однією з визначальних цінностей ліберальної доктрини. Лише економічна система, побудована на приватній власності на засоби виробництва, може забезпечити функціонування вільного ринку. Діючи в умовах конкуренції та з власної волі заради отримання вигоди, індивіди природно стимулюють розвиток ринку. І, навпаки, позбавлена права на приватну власність та, відповідно, можливості отримання прибутку від її використання, людина не зацікавлена у підвищенні результатів своєї діяльності.

Значення приватизації та механізмів її проведення для пострадянських країн важко переоцінити, адже, з огляду на успішність здійснення, вона мала стати запорукою цивілізованого переходу до ринкової економіки, формування середнього класу, розвитку підприємництва тощо.

Розуміння прибалтійськими реформаторами змісту ліберальної доктрини та нагальності інкорпорації в державний механізм інституту приватної власності забезпечило невідкладне проведення приватизації.

Широке застосування в Естонії тактики продажу державних активів іноземному інвестору відкрило доступ національним товарам на західні ринки, сприяло запровадженню в економіці країни західного менеджменту та забезпечило швидкий прогрес фінансового ринку. Приватизація шляхом прямих продаж державної власності створила умови для розвитку «нових» підприємств, які були засновані на іноземному, державному та змішаному капіталі.

Певне зволікання на початковому етапі роздержавлення власності зумовило проведення латвійської приватизації «навздогін». Тим не менш з урахуванням часу, що знадобився для вирішення соціальних проблем, процес роздержавлення власності в Латвії також слід вважати успішним.

Найбільш соціально орієнтовану приватизацію було проведено у Литві. Поширена практика реструктуризації підприємств дала змогу долучитися до роздержавлення майна більшості членів трудових колективів.

Як загалом показала практика, у країнах Прибалтики було застосовано широкий приватизаційний інструментарій, втім, незалежно від обраних механізмів роздержавлення майна, головною метою, що ставилася балтійськими реформаторами, стала якнайшвидша передача державних фондів у приватну власність – підгрунтя ринкових відносин [9, с. 418–430].

Водночас успішність політичних та економічних реформ не вимірюється лише розбудовою парламентаризму, застосуванням люстрації, проведенням приватизації тощо. Як зазначає відомий спеціаліст економіст, який, зокрема, у 1990-ті рр. був економічним радником урядів Росії та України А. Аслунд, майже неможливо передбачити, коли випаде шанс для серйозних реформ. Іноді такий шанс з'являється раптово та несподівано. Однією з таких несподіванок для мешканців Східної Європи став крах комунізму 1989 р. Отже, у реформаторів мають бути готові ідеї, програми, конкретні пропозиції та команди, аби бути готовими діяти, щойно відкриється вікно можливостей. Реформатори мають обстоювати перетворення через аналітичні центри (think-tank), традиційні ЗМІ та нові соціальні медіа, аби підвищити рівень розуміння серед населення й заручитися політичною підтримкою. Реформатори у посткомуністичних країнах не спроміглися на ранніх стадіях зрозуміти, що перетворення – не стільки техніка, скільки політична воля. Тільки-но реформатори усвідомили це, вони доклали зусиль для просвіти суспільства й комунікації з ним. Очевидно, що відомий дослідник має на увазі посткомуністичні країни, що з успіхом пройшли важкий шлях постсоціалістичної трансформації, до яких, втім, не можна віднести більшість пострадянських республік. Водночас, як підкреслює вчений, видатними варто вважати тих реформаторів, що від самого початку збагнули потребу в політичній волі з метою успішного впровадження політичних та економічних реформ. І саме цей клас виявився політично успішним перетворювачем [2, с. 21–22].

Політичні еліти країн Прибалтики загалом ефективно скористалися тим недовгим за часом вікном можливостей, про яке зазначив А. Аслунд. Загалом реформаторів, що опинилися при владі у постсоціалістичних країнах після падіння комунізму, можна було умовно поділити на два табори, в яких по-різному бачили стратегію реформування.

Одні вважали, що необхідно вдатися до «радикальних реформ», що передбачало ґрунтовні зміни одночасно по всіх сферах функціонування державного механізму. На думку радикалів, певні перетворення покликані доповнювати інші, отже, коли їх не запровадити одночасно, проваляться всі. Необхідність у радикальних реформах пояснювалась й суто політичним аспектом, – радикали підштовхували до дій, зазиваючи скористатися загальною ейфорією, яка не могла тривати довго. Загрозу вони вбачали в можливості перегрупування комуністів із подальшим поверненням до влади. Через це медовий місяць «надзвичайної політики» (цим терміном відомий польський реформатор Л. Бальцерович позначав нетривалий період часу, коли виявляється легше, ніж зазвичай, наполягати на впровадженні важких реформ [2, с. 45]) міг перетворитися на больовий шок. А. Аслунд та С. Дянков зауважують:

«Важливим є ранній, нетривалий період «надзвичайної політики», <...>: перемагають або реформи, або рентоздирництво». Вони ж наводять слова колишнього прем'єр-міністра Естонії М. Лаара: «Загаятися означає програти» [2, с. 19]. Отже, радикали виступали за швидке та комплексне реформування.

Опоненти такої стратегії – «поступовці» – окреслили її «шоковою терапією», беручи до уваги складні соціально-економічні наслідки для населення. Вони віддавали перевагу повільнішому шляхові та поетапному впорядкуванню елементів реформи.

Як виявилось пізніше, в економічному плані виграли країни, що обрали шлях більш стрімких перетворень. Зокрема, їхні економіки характеризувалися меншим падінням виробництва та нижчим рівнем безробіття. Водночас повільніші реформи призвели до більших втрат [2, с. 399–400].

Підсумовуючи результати періоду надзвичайної політики Естонії, М. Лаар акцентує на таких досягненнях: Естонією здійснено політичний розворот зі Сходу на Захід; демократія була сильна і в робочому стані; командну економіку замінила ринкова; естонська зовнішня торгівля переметнулася зі Сходу на Захід; Естонія уникла посткомуністичного занепаду, економіка розвивалася, а стандарти життя зростали [2, с. 127].

Висновок

Результати проведених політичних та економічних реформ у пострадянських республіках Балтії свідчать, що їхні демократично налаштовані еліти ефективно скористалися вікном, що відкрилося після падіння комунізму. На користь доведення успішності складного трансформаційного періоду говорить членство прибалтійських країн в Євросоюзі, що є впливовим провідником демократії в Європі. Вступ Естонії, Латвії та Литви до Євросоюзу виступає сильною гарантією у затвердженні демократії по цих країнах та певною запорукою щодо неповернення до прорадянських форм організації суспільства.

Демократичні здобутки Естонії, Латвії та Литви детерміновані низкою чинників історико-культурного, релігійного, географічного та економічного змісту. Хоча у наявному науковому дискурсі визначальна роль у загальному успіху демократичного транзиту пострадянських країн Балтії часто віддається тому або іншому з перелічених факторів, у статті доведено, що трансформаційний процес у Прибалтиці відчував потужного впливу з боку усіх наведених чинників.

Інколи ж названі фактори взаємодоповнювали вплив один одного, сприяючи демократизації Прибалтики. Зокрема, ефективність політичних та економічних реформ, проведених у регіоні, не можна розглядати у відриві від інших чинників трансформації. Так, у статті доведено, що коріння прибалтійської державотворчої цілеспрямованості та послідовності як детермінант успішного реформування уходять у глибоку історико-культурну спадщину.

Незважаючи на те, що вплив особливостей державно-політичного розвитку в Естонії, Латвії та Литві певний чином відбився на результатах трансформації поміж вказаними країнами, з огляду на ефективність використання наявного потенціалу та характер пострадянських перетворень, можна стверджувати, що всі три прибалтійських народи діяли в єдиному західноєвропейському цивілізаційному ключі.

Список використаних джерел:

1. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають / Д. Аджемоглу, Д. Робінсон; пер. з англ. О. Дем'янчука. – [2-ге вид.]. – К. : Наш формат, 2017. – 400 с.
2. Велике переродження. Уроки перемоги капіталізму над комунізмом / [А. Аслунд, Л. Бальцерович, К. Бендукідзе та ін.]. – Л. : Видавництво старого лева, 2015. – 436 с.
3. Донскіс Л. Події, що сформували недавню історію Литви / Л. Донскіс // Литва – історія успішного вибору. – 2013. – С. 28–31.
4. Завадський В. Європейська інтеграція країн Балтії (1991–2004 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / В. Завадський. – Донецьк, 2008. – 20 с.
5. Завадський В. Політичні передумови європейської інтеграції країн Балтії / В. Завадський // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 2. – С. 24–29.
6. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) : енциклопедичний словник-довідник / [І. Вдовичин, Л. Угрин, Г. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. Хоми. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. – 492 с.
7. Політика ФРГ в отношении Литвы, Латвии и Эстонии (1991–1998 гг.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://evolutio.info/content/view/1452/215>.
8. Хартия основных прав Европейского союза [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
9. Час вибору: виклики інформаційної епохи: колективна монографія / За заг. ред. О. Івакіна, Д. Яковлева. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – 472 с.
10. Юрійчук Є. Вибірчі процеси в постсоціалістичних державах: шляхи демократизації / Євгенія Юрійчук // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2006. – № 4 (6). – С. 81–86.
11. Ямалова Э. Политические факторы диверсификации экономического развития постсоветских стран Балтии / Э. Ямалова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2015. – № 7 (57): в 2-х ч. Ч. 1. – С. 210–214.

Рубанов В.В.,

*доктор політичних наук, доцент кафедри політології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІТИК І ПОЛІТИЧНИЙ ЕКСПЕРТ – САМОДОСТАТНІ СУБ'ЄКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕКСПЕРТНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація

Ідентифікуються основні суб'єкти політичного аналізу, методи та процедури дослідження політичних проблем. Аналізуються основні види політологічного знання – аналітичне та експертне, які продукуються за допомогою кількісних і якісних методів і процедур дослідження. Особлива увага звертається на їх специфічні особливості, зокрема вказується, що обидва види знання – аналітичне і експертне – за своєю природою відрізняються. Разом із тим обґрунтовується теза, що ані перший, ані другий вид названого знання не є окремо політично релевантним науковим знанням. Таким воно